

מסמך רקע בנושא:

**מדיניות משרד החינוך בנושא עישון
סיגריות בבתי-ספר**

מוגש לוועדת החינוך והתרבות

כתיבה: רוני בר-נתן, עובדת מחקר ומידע

אישור: שמוליק חדד-חזקיה, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

כ' בשבט תשס"ד

12 בפברואר 2004

1. רקע

עישון סיגריות מזיק לבריאות. נוסף על הנזק הבריאותי ארוך הטווח שהעישון גורם, כגון מחלות לב, מחלות כלי דם וסרטן, הוא גורם נזקים מידיים כגון מחלות של דרכי הנשימה ופגיעה בכושר המיני ובכושר הגופני. מלבד הנזק הישיר לבריאות, העישון כרוך גם בהתמכרות. על-פי תיאורים מקובלות, הסיגריות הן "סם שער" העלול להוביל בני-נוער לצריכת אלכוהול וסמים אחרים. יש הסכמה שהדרך היעילה ביותר להתמודד עם התופעה היא מניעה.¹

2. מדיניות משרד החינוך בנושא עישון סיגריות

מדיניות משרד החינוך בנושא עישון בבתי-ספר מבוססת על חוק הגבלת העישון במקומות ציבוריים, התשמ"ג-1983. חוק זה אוסר את העישון בכל מקום המשמש מוסד חינוך או מוסד להשכלה גבוהה, אלא בחדר נפרד שהוקצה לשם כך על-ידי ההנהלה במוסדות על-תיכוניים, וחדרי ההנהלה והסגל המוגדרים כמקום עבודה, ובלבד שיש בהם הסדרי אוורור הולמים ותלמידים אינם נוכחים בהם.² בחוזר מנכ"ל 3/סב (ב) מפורטות ההנחיות ליישום החוק במוסדות החינוך ותוכניות המניעה המומלצות על-ידי משרד החינוך.

3. הנחיות משרד החינוך ליישום החוק במוסדות החינוך³

כל ההנחיות המפורטות להלן עוסקות בעישון טבק ומוצריו ובעישון נרגילות בין כותלי מוסד החינוך ובפעולות שהמוסד יוזם מחוצה לו, והן תקפות גם למבקרים המגיעים אליו. על מנהל המוסד ליידע את כל הגורמים הפועלים בו בדבר החוק, התקנות וההנחיות, ולקבוע שילוט שעליו יופיעו הסמל וההוראה על איסור עישון. מאחר שהמבוגרים – ובייחוד הצוות החינוכי – משמשים מודל חיקוי לתלמידים, נדרשת מהם מעורבות בנושא, הזדהות והקפדה על כללי ההתנהגות שהחוק וההנחיות של משרד החינוך קובעים.

- א. מומלץ לעודד את התלמידים והצוות החינוכי לעצב את השילוט בעצמם בכלל תהליך ההטמעה והאכיפה של התקנות;
- ב. אסור לעשן בכל שטח מוסד החינוך, ובכלל זה חדר המורים והחצר;
- ג. המנהל לא יתיר את קיומם של חדר עישון או פינות עישון לתלמידים בין כותלי המוסד;
- ד. מנהל מוסד החינוך רשאי להקצות חדר עישון למורים ולעובדים בלבד;
- ה. בחדר זה מותר לעובדים ולמורים לעשן רק כשלא נוכחים בו תלמידים;
- ו. החדר ישרת את המעשנים בלבד, ובכלל זה אורחים מבוגרים, אך לא יוזמנו אליו מי שאינם מעשנים.

¹ חוזר מנכ"ל 3/סב (ב), ט"ו בחשוון התשס"ב, 1 בנובמבר 2003.

² חוזר מנכ"ל 3/סב (ב), ט"ו בחשוון התשס"ב, 1 בנובמבר 2003.

³ שם.

4. תוכניות לימוד ומניעה

משרד החינוך משקיע מאמצים רבים בתוכניות למניעת עישון במוסדות חינוך ברחבי הארץ באמצעות השירות הפסיכולוגי ייעוצי. המשרד שולל מכול וכול עישון סיגריות, נרגילות ומוצרי טבק אחרים על-ידי תלמידים בבית-הספר, ומפעיל תוכניות למניעה ראשונית של עישון סיגריות כחלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים.⁴ לשם כך, משרד החינוך פועל בשיתוף המחלקה לקידום בריאות במשרד הבריאות במסגרת ועדה בין-משרדית, ובה נדונות יוזמות משותפות ונעשים מאמצים לקידומן. נוסף על כך המשרד משתף פעולה עם האגודה למלחמה בסרטן, הליגה למניעת מחלות ריאה ושחפת בישראל, שירותי בריאות "כללית", "מכבי" שירותי בריאות והפורום למניעת עישון.⁵

4.1 השירות הפסיכולוגי ייעוצי⁶

השירות הפסיכולוגי ייעוצי (להלן: שפ"י) הוא אגף במשרד החינוך, התרבות והספורט שתפקידו לספק שירותים פסיכולוגיים ושירותי ייעוץ חינוכי לתלמידים, להורים ולאנשי החינוך העובדים במערכת החינוך. בשפ"י שלושה גפים: גף פסיכולוגיה, גף ייעוץ וגף תוכניות סיוע ומניעה. גף תוכניות סיוע ומניעה מציע תוכניות התפתחותיות מגיל הגן ועד לכיתה י"ב, ופועלת בו היחידה למניעת שימוש לרעה בסמים, אלקוהול ומניעת עישון.

פעילות היחידה למניעת שימוש לרעה בסמים, אלקוהול ומניעת עישון: הדרך העיקרית והטובה ביותר לדעת רוב החוקרים בארץ ובעולם להתמודד עם התופעה היא נקיטת גישה חינוכית-מניעתית במסגרת תהליך החינוך, הן בבית ההורים הן בבית-הספר, על-פי גיל – מבתי-ספר יסודיים ועד סיום חטיבת הביניים. התוכניות ששפ"י מפעיל עוסקות גם בעישון נרגילה ומספקות הסברים על הנזקים הכרוכים בעישון.

תוכניות המניעה בבתי-הספר⁷

1. "חופשי לנשום" – מערך שיעורים בנושא מניעת עישון לחטיבת-הביניים.
 2. "לנשום אוויר בריא" (לא"ב) – מרכז למידה אינטראקטיבי וממוחשב החושף את המתבגר להתנסויות שונות, מתעמת עם עמדותיו וערכיו בנושא עישון ומגבש נורמה אישית וערכית השוללת את השימוש בחומרים פסיכואקטיביים כגון טבק.
 3. "כישורי חיים" – תוכנית העוסקת בכישורים הקשורים בקבלת החלטות ובהשפעה חברתית בנושאי עישון.
- חלק מהתוכניות מופעלות על-ידי מחנכים, וחלקן על-ידי מנחים-עמיתים. תוכנית עמיתים מבוססת על תפיסה כוללת המייחסת חשיבות למעורבות של התלמידים ולאחריותם בנושאים אלו. התלמידים מנחים

⁴ אתר האינטרנט של משרד החינוך, www.education.gov.il

⁵ גב' חנה שדמי, מנהלת גף תוכניות סיוע ומניעה בשפ"י, מכתב, 5 בפברואר 2004.

⁶ אתר האינטרנט של שפ"י, www.education.gov.il/shefi, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

⁷ גב' חנה שדמי, מנהלת גף תוכניות סיוע ומניעה בשפ"י, מכתב, 5 בפברואר 2004.

את חבריהם בשיתוף מחנכים, מורים ויועצים, לאחר שהשתתפו בהכשרה מתאימה (ראה להלן בסעיף האגודה למלחמה בסרטן).⁸

בשנת הלימודים תשס"ג נערכו 10 כנסי עמיתים בכל רחבי הארץ, והוכשרו בהם כ-1,000 תלמידים ומחנכים להעביר תוכניות למניעת עישון לתלמידים. תוכניות למניעת עישון הופעלו ב-356 בתי-ספר.

תוכניות ייחודיות⁹

ב"יום ללא עישון" הבין-לאומי, החל על-פי רוב ב-31 במאי בכל שנה, נערכת תחרות בין בתי-ספר, ובשיאה מוצגות התוכניות למניעת עישון לחבר שופטים. ביום זה נערכים בבתי-הספר ימי מוקד בנושא מניעת עישון לסיכום הפעילות שנעשתה במהלך השנה.

4.2. משרד הבריאות¹⁰

הפעילות העיקרית של המחלקה לחינוך וקידום בריאות בנושא מניעת העישון היא פיתוח תוכניות ייחודיות בנושא מניעת עישון, ייעוץ לגורמים מקצועיים המעוניינים לעסוק בתחום במסגרת בית-הספר, תמיכה בתוכניות התערבות המבוססות על קידום הבריאות והדרכת צוותים חינוכיים.

תוכניות לימודים ומניעה

1. ערכה חינוכית לכיתות א' וב', "הכי בריא להיות בריא" – תוכנית העוסקת במגוון נושאים הקשורים בבריאות ובהם העישון. בערכה חוברת אישית לתלמידים, מדריך למורה, גלויות, עלונים להורים, כרזות וקלטת וידאו. התוכנית מתורגמת לשפה הערבית.

2. תוכנית לימודים לכיתות א'-ו', "שמור גופך בריא" – תוכנית המבוססת על הנחיית עמיתים ומשלבת כמה תחומים הקשורים בבריאות. התוכנית מבוססת על תוכנית Know your body מארה"ב, וכוללת חוברת לתלמיד ומדריך למורה. התוכנית מתורגמת לשפה הערבית.

3. תוכנית "לנשום אויר נקי" (לא"ן) – תוכנית משותפת של משרד החינוך, משרד העבודה, משרד הבריאות והאגודה למלחמה בסרטן. תוכנית זו מיועדת לתלמידי חטיבת הביניים והתיכון, ובמסגרתה מובהרים נזקי העישון. עיקר הדגש בה הוא על משמעותיות החברתיות של העישון. בתוכנית משולבת הדגמה של נזקי העישון על בובה מעשנת ונדונים בה נושאים כגון לחץ חברתי, השפעת הפרסומות על התת-מודע והשפעת העישון הפסיבי. כמו כן התלמידים לומדים על חוקי המדינה, המאפשרים ללא-מעשנים לשמור על זכותם שלא להיחשף לעשן סיגריה בעל כורחם. בסיום התוכנית התלמידים כותבים עבודות סיכום.

חומרי הדרכה

- ערכת הדרכה למורים ומדריכים בתחום מניעת עישון. בערכה מידע על תולדות הטבק והפצתו, מרכיבי הסיגריה והשפעתם על גוף האדם, נזקי עישון הסיגריות והנרגילה, סיבות להתחלת עישון בגיל צעיר והשפעתן של הפרסומות על מגמות העישון בקרב צעירים.

⁸ אתר האינטרנט של שפי", www.education.gov.il/shefi, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

⁹ גבי חנה שדמי, מנהלת גף תוכניות סיוע ומניעה בשפי", מכתב, 5 בפברואר 2004.

¹⁰ אתר האינטרנט של משרד הבריאות, www.health.gov.il, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004; גבי ענת שבתאי, אחראית לקידום בריאות במערכת החינוך, מכתב, 4 בפברואר 2004.

- אתר האינטרנט www.smoky.co.il, המציג מידע על מרכיבי הסיגריה, נזקי העישון, חקיקה, עישון פסיבי ועישון נרגילה, וכן קישורים לאתרים בתחום מניעת עישון וטיפים להפסקת עישון. האתר הוא מקור למידע עבור תלמידים (בימים אלו האתר אינו פעיל עקב עדכון ועיצוב מחדש).

תוכניות ייחודיות

- תחרות הכיתה הלא-מעשנת – תחרות בשילוב כלי תקשורת ופעילות בבית-הספר. התוכנית מבוססת על תוכנית אירופית המופעלת ב-14 מדינות, ועיקרה חיזוק ההתנהגות של אי-עישון על-ידי מתן גמול חיובי והפיכת התלמידים לסוכני שינוי. התוכנית הופעלה בשנת תשס"ב ואמורה להיות מופעלת גם בשנת הלימודים הבאה.
 - מניעת עישון בבתי-ספר בחיפה – תוכנית רב-תחומית שמפעילה לשכת הבריאות המחוזית בחיפה בשיתוף עיריית חיפה, קופות-החולים, משרד החינוך ועוד. במסגרתה ניתנת הכשרה לצוותים של בתי-ספר. בתי-הספר המשתתפים בתוכנית התחייבו להפעיל תוכנית בית-ספרית למניעת עישון הכוללת העברת תכנים לימודיים מקדמי בריאות. בתוכנית נעשה מחקר ראשוני הבוחן העברת מסרים למניעת עישון לילדי בתי-הספר, ותוצאותיו יסייעו להתאמת מסרים למניעת עישון ברמה הארצית.
 - מניעת עישון בבתי-ספר בירושלים – תוכנית שנבנתה על-ידי המחלקה לאם, לילד ולמתבגר ולשכת הבריאות המחוזית בשיתוף מנח"י ועיריית ירושלים. התוכנית מבוססת על המודל החיפאי ומותאמת לאוכלוסיית העיר. היא מיועדת לתלמידי בתי-ספר, פנימיות וישיבות.
 - התוכנית למניעת מחלות לב בירוחם – תוכנית המופעלת על-ידי לשכת הבריאות המחוזית בבאר-שבע בשיתוף קופות-החולים, משרד החינוך והעירייה. התוכנית מלווה במחקר הערכה מקיף של אוניברסיטת בן-גוריון.
- את התוכניות בחיפה, ירושלים וירוחם מממנת הוועדה לקידום בריאות של שירותי בריאות הציבור, הממונה על אישור תוכניות חדשניות העוסקות בנושאים שונים ומבוססות על עקרונות קידום בריאות.

4.3. האגודה למלחמה בסרטן¹¹

האגודה למלחמה בסרטן (להלן: האגודה) הוקמה בשנת 1952. האגודה מובילה את המלחמה בסרטן ובכללה פעילות לצמצום נגע העישון בתחומי חקיקה, אכיפה, מניעה וגמילה מעישון.

פעילות האגודה בבתי-ספר

1. הרצאות וימי עיון – אלפי הרצאות ניתנות לתלמידים ברחבי הארץ על-ידי האגודה למלחמה בסרטן. מדריכי האגודה, שקיבלו הכשרה מיוחדת, מרצים לפני בני-נוער בבתי-ספר, במתנ"סים ועוד. בהרצאתם משולב חומר הסברה אור-קולי.

¹¹ גבי ענת אייזיק-קלם, אחראית קידום בריאות, האגודה למלחמה בסרטן, מכתב, 3 בפברואר 2004.

נוסף על מערך ההרצאות, האגודה עורכת ימי עיון לתלמידים ובהם היא מוסרת להם מידע רב על נזקי העישון, על עישון ופרסום, על חקיקה ועוד.

2. חומרי הסברה – האגודה כותבת ומפיקה חוברות הסברה המיועדות לבני-נוער בנושא נזקי עישון. מכל רחבי הארץ מתקבלות פניות לקבלת חומר רקע, נתונים סטטיסטיים, שאלות ותשובות על עישון, וכן מדבקות, עלונים, חוברות וכרזות.

3. תוכנית עמיתים – האגודה למלחמה בסרטן שותפה למשרד החינוך בפרויקט "עמיתים", שבו מקבלים הכשרה ילדים בעלי השפעה בקרב בני גילם לפעול במסגרת כיתתם כדי לקדם את מניעת ההתנסות בעישון. הילדים משתתפים בהכשרה מיוחדת כדי לרכוש כלים לפעילות. הרעיון שעומד בבסיס הפרויקט הוא "לדבר בגובה העיניים" אל הילדים. במסגרת זו נערכים כנסים והשתלמויות בכל רחבי הארץ. מרצי האגודה מרצים לפני התלמידים ומסייעים בפעילות. כמו כן, האגודה מסייעת למשרד החינוך בהקמת מרכזי הלמידה אשר באמצעותם פועלים ולומדים הילדים. הפרויקט הופעל בעשרות בתי-ספר ברחבי הארץ.

4. בתי-ספר נקיים מעישון – האגודה משמשת יועצת ומסייעת לפיתוח תוכניות כוללניות המותאמות לכל בית-ספר כדי לצמצם את היקף ההתנסות של התלמידים בעישון ואת חשיפתם לעישון סביל. בשלוש השנים האחרונות הושם הדגש על תוכניות שמטרתן להפוך את בית-הספר ל"בית-ספר נקי מעישון". במסגרת זו, נציגי האגודה נפגשים עם מנהלי בתי-הספר, היועצות, מורים נבחרים, נציגי מועצות התלמידים והורים, ועמם הם מתכננים פעילות ייחודית לבית-הספר. בין השאר ניתנות הרצאות ומחולק חומר הסברה של האגודה למלחמה בסרטן.

5. פיתוח תוכניות הדרכה לבתי-ספר – האגודה למלחמה בסרטן יזמה, כתבה והפיקה תוכניות ומערכי הדרכה המיועדים לצוותים מקצועיים כדי לסייע להם בהסברה, ובהם:

- התוכנית "עישון ועשן סיגריה", העוסקת בהבהרת נזקי העישון במסגרת שיעורי ביולוגיה.
- התוכנית "לנשום אויר נקי" (לא"ן), תוכנית משותפת למשרדי החינוך, הבריאות והאגודה (ראה פירוט לעיל בסעיף משרד הבריאות).
- התוכנית "כיתת הלא-מעשנים של שנת 2000", הוכנה על-ידי האגודה בשיתוף המחלקה לחינוך לבריאות בקופת-חולים "כללית", ובכללה קלטת מתורגמת מאנגלית ומערך פעילויות כיתתיות. במסגרת הפעילויות מתנהל דיון בהיבטים של הבעיה ובתוך כך מושם דגש על הלחץ החברתי, השפעת הפרסומות על התת-מודע, השפעת העישון הפסיבי ועוד. התלמידים מופעלים בצורה חווייתית ללימוד הנושא ולהפנמת המסרים למניעת עישון.

- תוכנית הדרכה בליווי שקופיות – "לעשן או לא לעשן".

6. פרויקטים מיוחדים – נוסף על הפעילות השוטפת, האגודה משקיעה בפרוייקטים מיוחדים, כגון –

- חסות להצגת ילדים בנושא העישון אצל בני-נוער;
- תחרויות ילדים בין בתי-ספר בנושאי עישון;

- תחרות ציורי קומיקס נושאת פרסים לילדים ולנוער בשיתוף פסטיבל הקומיקס.

נוסף על הפעילות הנ"ל, האגודה מפעילה מרכז מידע לכל המעוניינים בנושא. אתר האינטרנט של האגודה מספק מידע במבחר נושאים הקשורים במחלת הסרטן ובמאבק בעישון.¹²

¹² אתר האגודה למלחמה בסרטן, www.cancer.org.il, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

5. מקורות

חקיקה

חוק הגבלת העישון במקומות ציבוריים, התשמ"ג – 1983.

מכתבים

אייזיק-קלם ענת, אחראית קידום בריאות, האגודה למלחמה בסרטן, 3 בפברואר 2004.

שבתאי ענת, אחראית על קידום בריאות במערכת החינוך, 4 בפברואר 2004.

שדמי חנה, מנהלת גף תוכניות סיוע ומניעה בשפ"י, 5 בפברואר 2004.

מסמכים

חוזר מנכ"ל סב/3 (ב) חשוון תשס"ב, נובמבר 2003.

אתרי אינטרנט

האגודה למלחמה בסרטן, www.cancer.org.il, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

משרד הבריאות, www.health.gov.il, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

משרד החינוך, www.education.gov.il, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.

משרד החינוך – שפ"י, www.education.gov.il/shefi, תאריך כניסה: 1 בפברואר 2004.